

THẦN LINH, MA LAI, BÙA NGẢI TRONG PHƯƠNG THỨC SÁNG TẠO NGHỆ THUẬT CỦA SỬ THI M'NÔNG

Triệu Văn Thịnh

Trường Đại học Tây Nguyên, TP. Buôn Ma Thuột, Đắk Lắk

Ngày nhận bài 12/11/2021, ngày nhận đăng 14/3/2022

DOI <https://doi.org/10.56824/vujs.2021sh24>

Tóm tắt: Trong sử thi M'Nông (Ot Ndrong), thần linh, ma lai, bùa ngải xuất hiện thường xuyên và chi phối mọi mặt của đời sống con người; nó là sự mô phỏng cuộc sống của người M'Nông cổ xưa thông qua lăng kính của tư duy thần thoại.

Thần linh trong Ot Ndrong không có quyền uy tuyệt đối, không ngự ở một chốn thiêng nào. Nếu như ở *Iliat*, thần linh ngự ở trên đỉnh Olympia và đã chia thành đẳng cấp thì thần linh trong Ot Ndrong lại hồn nhiên, đơn giản, gần gũi với cuộc sống con người. Trong Ot Ndrong, giữa thần linh và con người chưa có một giới hạn nghiêm ngặt như ở anh hùng ca của Homer.

Ma lai, bùa ngải có vai trò rất quan trọng trong việc kết cấu nên cốt truyện Ot Ndrong. Mặc dù đây chỉ là sản phẩm mang màu sắc hoang đường của trí tưởng tượng, nhưng người M'Nông lại tin là những điều có thật. Ma lai, bùa ngải xuất hiện trong Ot Ndrong như là một ma thuật, nó là phương tiện linh nghiệm để con người giao tiếp với thế giới siêu nhiên.

Từ khoá: Thần linh; ma lai; bùa ngải; sử thi M'Nông; Ot Ndrong.

1. Đặt vấn đề

Dân tộc M'Nông được xem là dân tộc bản địa có quá trình cư trú lâu đời và gắn bó mật thiết với vùng đất cao nguyên miền Trung Việt Nam. Người M'Nông cổ xưa đã tưởng tượng ra một hệ thống thần linh, ma lai, bùa ngải, thường gắn liền với một hiện tượng tự nhiên hoặc một hiện tượng xã hội nào đó. Theo suy nghĩ còn nhiều giản đơn của họ, dường như ở đâu và lúc nào cũng có các vị thần dõi theo và “giám sát”, để mang đến may mắn, hạnh phúc hoặc gây tai họa cho con người. Quan niệm vạn vật hữu linh đã chi phối mọi hành động cũng như suy nghĩ của người M'Nông xưa kia, vì vậy mà trong lao động sản xuất cũng như trong sinh hoạt thường ngày, người M'Nông thường xuyên cầu khẩn, tế lễ thần linh. Có thể nói, thế giới thần linh, ma lai, bùa ngải đã được hệ thống hoá một cách đầy đủ và đã được “búng tròn” một cách tự nhiên vào các tác phẩm Ot Ndrong dưới dạng những thủ pháp nghệ thuật tưởng tượng, hư cấu. Chúng có vai trò quan trọng trong các phương thức sáng tạo nghệ thuật của sử thi M'Nông.

2. Nội dung nghiên cứu

2.1. Vai trò của thần linh trong phương thức sáng tạo nghệ thuật

Thần linh có một vị trí quan trọng trong sử thi thế giới nói chung và trong Ot Ndrong nói riêng. Ở đó sự sáng tạo nghệ thuật còn chịu ảnh hưởng sâu sắc của tư duy thần thoại. Khi nghiên cứu về sử thi Ấn Độ, Phan Thu Hiền đã viết: “Sự xuất hiện của thần linh trong sử thi anh hùng đa phần là để tạo một ánh hào quang, tô đậm phóng đại sức mạnh, giá trị người anh hùng. Trong bức tranh có cả người anh hùng và thần linh, thường người anh hùng mới đứng là nhân vật trung tâm, thần linh chỉ giúp ánh sáng cho sự sùng bái anh

hùng của một chủ nghĩa anh hùng siêu nhân, thậm chí siêu thần” (Phan Thu Hiền, 1999, tr. 99). Sử thi M’ông cũng kể về những người anh hùng có sức mạnh và vũ khí giống như thần linh. Họ là những người dám tranh đua cùng với thần linh. Trong sử thi M’ông, hiện tượng thần linh giáng trần, tham gia và giúp đỡ cho các anh hùng trong các trận chiến xuất hiện với một tần suất dày đặc.

Trong sử thi M’ông, thần linh xuất hiện thường xuyên và chi phối mọi mặt của đời sống con người. Kiểu nhân vật này được xây dựng vừa cụ thể, rõ nét nhưng lại vừa rất mờ nhạt, hư ảo: thần cũng có tên riêng; có lãnh giới riêng; có trang phục, gia đình, tài sản và nô lệ riêng nhưng không có xuất xứ rõ ràng, cụ thể. Thần chỉ xuất hiện khi có một nhân vật nào đó nhắc đến hoặc tìm đến; có khi bất ngờ xuất hiện để thực hiện một hành vi nào đó.

Thế giới thần linh trong sử thi M’ông rất phong phú, đa dạng. Họ có mặt ở cả ba tầng của vũ trụ: tầng trời, tầng mặt đất và tầng dưới mặt đất. Trong thế giới đa tầng ấy, thần linh được khắc họa đậm, nhạt khác nhau. Ngoài thần Lêt, thần Mai, thần Vah, thần Vánh được mô tả khá rõ nét, hầu hết các vị thần trong Ot Ndrong đều khá mờ nhạt. Thần linh trong Ot Ndrong được xây dựng với vẻ đẹp “toàn thiện và hoàn mỹ”: *Thần Bing, Jông đẹp như trời nắng, đẹp như hoa dưa gang, đẹp như cây tre non*. Sức mạnh của các vị thần có thể sánh ngang với sức mạnh của bão tố, của vũ trụ, của thiên nhiên: *Thần bay đi gió bão bay theo, khiến bầu trời khi mưa khi nắng, lúc tối lúc sáng. Khi nắng khi hạn, khiến dân gian phơi men không khô, ủ rượu không ngon*. Mỗi một vị thần đảm nhận một chức năng khác nhau: thần giữ chân trời, thần trông coi lửa, thần ánh sáng, thần âm thanh, thần gác cổng, thần nhận dạng khách...

Một số thần trong Ot Ndrong được miêu tả rất cụ thể và sinh động. Thần cũng có ngoại hình, cử chỉ, trang phục giống con người (Đỗ Hồng Kỳ, 1993, tr. 654-655).

*Thần Bing, Jông trang phục lộng lẫy
Thần đi, chân đeo vòng chân dài
Cổ đeo kiềng sà xuống ngang cằm
Lưng đùi chân thần mặc váy hoa
Vòng chân dài sà xuống chạm đất
Mũi thần đẹp như ai nắn
Mắt thần Bing đẹp như ai vẽ
Khuyết chân đẹp như có ai đẽo
Hàm răng đẹp như gai dây mây
Đuôi chân tóc quặp như hoa chuối
Cườm đeo cổ đẹp như cần rượu
Khi thần ngồi đẹp như bụi nứa*

Các vị thần khi thì phù hộ cho bon làng và người anh hùng chống lại các thế lực đối lập, khi giúp công việc trong đời sống như dựng nhà, dựng nêu hoặc cũng có thể sai khiến con người làm một điều gì đó... Tính cách thần được miêu tả như là sự phản chiếu của tính cách con người. Thần cũng biết uống rượu, cũng đeo vòng kiềng, cũng mang gùi và luôn luôn gần gũi dân làng để nghe lời khấn cầu của họ và sẵn sàng ra tay giúp đỡ. Hầu như mỗi một nhân vật anh hùng đều có một vị thần hộ mệnh. Trong số các vị thần thì thần Lêt, Mai là hai nhân vật xuất hiện nhiều nhất và có mặt ở hầu khắp các tác phẩm sử thi M’ông. Hành động của hai vị thần này thường là nguyên nhân dẫn đến hiềm khích, xung đột giữa hai lực lượng đối lập. Thái độ của thần trong Ot Ndrong đôi khi cũng rất thất

thường. Trong *Cây nêu thần*, các thần Lết, Mai giận vì trước đây có lần Tiăng tổ chức đánh chiêng, uống rượu cần mà quên mời thần nên thần đã không thèm đến dự lễ hội của bon Tiăng (Trần Tấn Vịnh, 1994, tr. 127):

*Thần Lết không thèm đi uống
Thần Mai không thèm đi uống
Để cho Tiăng uống một mình
Thần Lết, Mai đang còn giận lắm
Vì có lần uống không mời thần*

Trong khi đó, thái độ của hai nữ thần này ở tác phẩm *Cướp lại bộ công Sơm Sơ* lại ngược lại, rất nhiệt tình với người của bon Tiăng. Biết Mbông làm sai, hai thần tìm mọi cách ngăn cản. Thần biến thành chim dữ, thành rắn để cản đường Mbông bởi các thần biết nếu để Mbông đi thì sẽ rất nguy hiểm cho Mbông và bon Tiăng.

Dù có thái độ trái ngược nhưng Lết, Mai là một cặp nữ thần thống nhất cùng tồn tại trong các tác phẩm Ot Ndrong. Các thần luôn dõi theo mọi hành động của dân làng bon Tiăng để từ đó có cách “ứng xử” cho phù hợp (hoặc phù hộ hoặc ám hại dân làng bon Tiăng).

Bên cạnh những gì to lớn, cao siêu mang tầm vóc vũ trụ thì các nhân vật thần linh trong Ot Ndrong cũng có những nét mộc mạc, gần gũi với cuộc sống hàng ngày của nhân dân lao động. Các vị thần cũng có gia đình, vợ con; cũng suy nghĩ và hành động giống con người. Dưới đây là đoạn miêu tả thần Dôi, Dai (Trần Tấn Vịnh, 1996, tr. 57):

*Nàng Dôi, Dai bon ở trên trời
Hai nàng đang ngồi trước cửa nhà
Dôi ngồi kéo chỉ, Dai thì thêu khăn
Hai nàng đang cặm cùi làm*

Thần linh thường xuyên tham gia vào hoạt động của bon làng và chi phối gần như tất cả mọi hành động của nhân vật anh hùng. Người M'ông luôn có niềm tin thiêng liêng vào thần linh. Trong quan niệm của họ, thần linh có ở mọi nơi, vì vậy trước mỗi chuyến đi xa hay chuẩn bị tiến hành một công việc hệ trọng, người M'ông đều thực hiện các nghi thức cúng khấn thần linh, cầu mong các vị thần phù hộ và che chở. Trong Ot Ndrong, thần linh được xây dựng theo phương thức nhân cách hoá nên cũng mang tất cả những đặc điểm của con người. Thế giới thần linh trong Ot Ndrong là sự mô phỏng cuộc sống của người M'ông cổ xưa qua lăng kính thần thoại. Trong Ot Ndrong, thần linh và con người cùng sống, cùng sinh hoạt với nhau, giữa con người và thần linh gần như không có khoảng cách. Thần Dôi, Dai và người anh hùng bon Tiăng gắn bó với nhau thân thiết như những người anh em ruột thịt (Trần Tấn Vịnh, 1996, tr. 67).

*Chúng em chính là Dôi, Dai thân lúa
Chúng em đi thăm bon Tiăng
Đã xa nhau lâu lắm nhớ thương
Đến thăm nhau cho thoả tâm lòng
Một con thần lần ăn chung với Tiăng
Một con gà ăn chung với Tiăng*

Các cuộc chiến của người anh hùng đều nhận được sự giúp sức của các vị thần. Thần tuy không chia thành phe phái nhưng luôn đứng về hai lực lượng đối lập để ủng hộ hoặc chống đối. Trong nhiều trường hợp, khi thì các thần nhập hồn vào người anh hùng để

trợ giúp người anh hùng; khi thì trực tiếp giao tranh khiến cho cuộc chiến của con người trở thành cuộc chiến giữa các vị thần. Thần của hai phe giao chiến một cách dữ dội, khi thì ở trên trời, khi thì ở mặt đất, khi thì ngoài biển cả...

Qua khảo sát chúng tôi nhận thấy thần linh trong Ot Ndrong không có quyền uy tuyệt đối, không ngự ở một chốn thiêng nào cả. Thần cũng làm những công việc thường ngày của con người trần thế (điều này có nhiều khác biệt so với các vị thần trong sử thi của Hy Lạp, Ấn Độ...). Thần Lêt, thần Mai cũng biết dệt vải, thêu váy áo giống như các thiếu nữ M'ông; Thần cũng mang trong mình những nét tâm lý của con người, cũng biết bực bội, dỗi hờn, thậm chí có khi nhỏ nhen. Khi bon Tiăng tổ chức uống rượu mà không mời, thần đã thù ghét mà tìm mọi cách để làm hại dân làng bon Tiăng...

Thần linh trong sử thi M'ông thực sự là “bộ máy hô hấp” góp phần quan trọng làm nên hơi thở phập phồng của đời sống sử thi. Mỗi nhân vật chính trong sử thi M'ông thường có một “gia đình thần linh phù trợ”. Trong sử thi M'ông, mỗi vị thần đảm nhận một chức năng và vai trò khác nhau, biểu hiện ở từng hành vi cụ thể của họ. Thần Ting, thần Mbong con Jri (thần cây đa), anh của các nữ thần Deh, Dai, Lêt, Mai... kiềm chế, ngăn cản các hành vi gian dối của nữ thần Lêt, Mai khi hai vị thần này thổi ngải gây nên những hiềm khích dẫn đến đánh nhau giữa bon Tiăng với bon Kră, Năng. Tuy nhiên, cũng có lúc, vì một lẽ gì đó mà các thần quên lãng chính vai trò của mình. Thần Lêt, Mai là hai nữ thần phù trợ cho bon Tiăng nhưng lại làm hại bon Tiăng chỉ vì bon Tiăng mở tiệc, uống rượu mừng Ndu đến thăm mà không khấn vái và báo thần đến dự. Thần Deh, Dai là hai nữ thần được Ting giao việc theo dõi các hành vi của các nữ thần Lêt, Mai. Tuy nhiên do bản tính hồn nhiên, cả tin nên Deh, Dai đã không hoàn thành nhiệm vụ. Thần Krong, Dong là thần âm thanh của chiêng, đồng la. Khi Tiăng tổ chức đánh chiêng, đồng la thì hai vị thần này có nhiệm vụ mang âm thanh đến tai nữ thần Lêt, Mai cũng như các vị thần khác. Thần Vah, Vãnh là các nữ thần bùa ngải và các vị thần này thường hay xui khiến người nào đó phải làm theo ý muốn của chủ ngải...

Ngoài ra còn các vị thần núi, thần sông, thần cây đa, thần Briăng, thần Yung... Mỗi khi bon làng thực hiện một chuyến đi xa hay đánh nhau với kẻ thù nào đó, người ta thường cầu khẩn thần linh và mong muốn thần linh sẽ luôn phù hộ cho cuộc sống của họ. Trong sử thi M'ông, thần linh xuất hiện thường xuyên, có mặt ở mọi lúc, mọi nơi, luôn chi phối và tác động đến cuộc sống của con người.

2.2. Vai trò của ma lai, bùa ngải trong phương thức sáng tạo nghệ thuật

Cũng giống như thần linh, ma lai và bùa ngải có vai trò rất quan trọng trong việc kết cấu nên các tác phẩm sử thi M'ông. Ma lai, bùa ngải chi phối mạnh mẽ đến sự hình thành và vận hành cốt truyện Ot Ndrong, đồng thời có những ảnh hưởng sâu sắc đến đời sống thực tế của dân tộc M'ông cổ xưa. Trong tâm thức của người M'ông thì ma lai, bùa ngải có sức mạnh vạn năng, nó có khả năng sai khiến con người, gieo rắc bệnh, chết chóc. Trong sử thi M'ông thì Vah, Vãnh chính là thần ngải luôn luôn làm theo sự sai khiến của chủ nhân và gây ra biết bao tai họa, rắc rối cho con người. Củ ngải cũng có linh hồn, có phép màu, có thể làm cho con người có thể chết đi sống lại. Ngải có nhiều loại: ngải làm cho người ta yêu nhau, ngải làm cho thân thể ngứa ngáy, ngải làm cho người ngủ say miệng không kịp khép, ngải làm nứt tảng đá, ngải làm cho người chết sống lại một cách dễ dàng... Bùa ngải xuất hiện trong Ot Ndrong như là một ma thuật. Nó là phương tiện linh nghiệm để một số nhân vật thực hiện ý muốn của mình. Niềm tin vào ma lai, bùa ngải là niềm tin

mang tính phổ biến không chỉ của dân tộc M'ông mà của hầu hết các dân tộc bản địa ở Tây Nguyên. Nó là yếu tố thần kỳ độc đáo tạo nên nét khu biệt giữa sử thi M'ông với sử thi của các dân tộc khác. Ma lai, bùa ngải trong sử thi M'ông nhiều khi còn có giá trị hỗ trợ đắc lực hơn cả thần linh. Khi cần thiết, họ dùng ngải làm bùa ếm đối phương để thực hiện mục đích của mình; khi những người anh hùng chẳng may tử thương, đồng minh của họ dùng bùa ngải để cải tử hoàn sinh cho họ... Tóm lại, ma lai, bùa ngải có một vai trò hết sức quan trọng trong Ot Ndrong cũng như trong nhận thức của người M'ông thời cổ xưa.

3. Kết luận

Nếu như ở *Iliat*, thế giới thần linh ngự trên đỉnh Olympia và đã chia thành đẳng cấp để tranh giành lẫn nhau, quyết định số phận những người anh hùng thì thần linh trong Ot Ndrong lại hồn nhiên, đơn giản, gần gũi với thế giới con người. Thần linh trong Ot Ndrong cũng biết đan sọt, cũng đi xúc tôm bắt cá, cũng thêu dệt váy áo, cũng uống rượu cần... Trong Ot Ndrong giữa thần linh và con người không phải đã có một giới hạn nghiêm ngặt như ở anh hùng ca của Homer. Trong sử thi Hy Lạp, thần linh ở trên đỉnh Olympia chỉ có chiến trận và tiệc tùng. Uy quyền của Dớt là tuyệt đối. Trong khi đó, thần linh trong Ot Ndrong lại biết lao động, giao tiếp và có đời sống tâm lý như con người, rất gần gũi và thân thiện với con người, đúng như Đỗ Hồng Kỳ đã viết: “Cuộc sống giữa người trần và các vị thần linh không có “phân biệt” gì cả. Tất cả xen cài vào nhau như một vũ trụ đang còn ở tình trạng hỗn mang vậy. Điều đó chứng tỏ các quan niệm nguyên thủy sơ khai còn tồn tại một cách vững chắc và chi phối mạnh mẽ nghệ nhân khi họ sáng tạo Ot Ndrong” (Đỗ Hồng Kỳ, 1993, tr. 15). Nếu như trong sử thi thế giới, thần linh thường ngự ở một chốn thiêng nào đó nên khoảng cách giữa thần và con người là tương đối rõ ràng thì thần linh trong Ot Ndrong lại rất gần gũi và gắn liền với cuộc sống thường ngày của người M'ông. Điều này phản ánh quan niệm nguyên thủy, sơ khai của người M'ông khi sáng tạo nên các tác phẩm Ot Ndrong.

TÀI LIỆU THAM KHẢO

- Phan Thu Hiền (1999). *Sử thi Ấn Độ*. NXB Giáo dục.
- Đỗ Hồng Kỳ (1993). *Sử thi cổ sơ M'ông*. NXB Văn hóa dân tộc.
- Đỗ Hồng Kỳ (1997). *Sử thi thần thoại M'ông (sách sưu tầm)*. NXB Văn hoá dân tộc.
- Đỗ Hồng Kỳ (2008). *Văn học dân gian Êđê - M'ông*. NXB Khoa học Xã hội.
- Phan Đăng Nhật (1999). *Vùng sử thi Tây Nguyên*. NXB Khoa học xã hội.
- Phạm Nhân Thành (2009). *Hệ thống nghệ thuật của sử thi Tây Nguyên*. NXB Đại học Quốc gia Hà Nội.
- Viện Khoa học xã hội Việt Nam (2006). *Yang bán Bing con Lôg*. NXB Khoa học Xã hội.
- Trần Tấn Vỹ (1994). *Cây nêu thần*. Sở Văn hoá - Thông tin tỉnh Dak Lak
- Trần Tấn Vỹ và Điều Kâu (1996). *Mùa rẫy bon Tiăng*. Sở Văn hoá - Thông tin tỉnh Dak Lak.

SUMMARY

THE SPIRITS, CHARMS, GHOSTS IN THE ART CREATIVE METHOD OF M'NONG EPICS

Trieu Van Thinh

Tay Nguyen University

Received on 12/11/2021, accepted for publication on 14/3/2022

In M'ong epics (Ot Ndong), symbolic characters appear with a dense frequency and dominates all aspects of human life; it is a life simulation of ancient M'ong people, through the prism of mythological thinking.

Spirits in Ot Ndong have no absolute authority and do not dwell in a holy place at all. If in Iliad, spirits dwells on the top of Olympia and have divided the split rank, in Ot Ndong, which spirits are innocent, simple, close to people's lives. In Ot Ndong, between spirits and humans there has not already been such a strict limit on the heroic songs of Homer.

Charms and ghosts have a very important role in the structure of Ot Ndong plot. This is a product of mythical imagination but M'ong people believe that it is real. Charms appear in Ot Ndong as a magic, it is a means of spiritual experience for some of the characters performing their wishes.

Keywords: Spirits; charms and ghosts; M'ong epics; Ot Ndong.